

Кудабаева Г.Б.

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН ИНСАНДЫК
КАЛЫПТАНУУСУНДА АЙЛАНА-ЧӨЙРӨ МЕНЕН ТААНЫШУУЛАРЫНЫН
ПСИХОЛОГИЯЛЫК МААНИСИ**

Кудабаева Г.Б.

**ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПОЗНАНИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В
ЛИЧНОСТНОМ ФОРМИРОВАНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА**

G.B. Kudabayeva

**CHILDREN UNDER SCHOOL AGE PERSONAL ADJUSTMENT AND
PSYCHOLOGICAL EXPERIENCE OF THE ENVIRONMENT**

УДК: 373.21.

Мектепке чейинки курактагы балдардын инсандык калыптанууларын ар тараптан анализдеп изилдөө дайыма актуалдуу маселелерден болуп саналат. Ал эми бул курактагы балдардын инсандык калыптанууларын айлана-чөйрө менен таанышуу багытында изилдөө илимий жаңылыгы катары каралат.

Негизги сөздөр: айлана-чөйрө менен таанышуу, эмоционалдык-психологиялык маанай, жаратылыш жөнүндөгү эстетикалык билимдери, экология жөнүндөгү эң жөнөкөй маалыматтар, түшүнүктөр, ой жүгүртүүлөр.

Разностороннее исследование личностного формирования детей дошкольного возраста является всегда является актуальным вопросом. Исследование направления познания окружающей среды в личностном формировании детей дошкольного возраста рассматривается как научная новизна статьи.

Ключевые слова: познание окружающей среды, эмоционально-психологическая ситуация, эстетические науки о природе, простые сведения об экологии, понятия, мышление.

Children up to school age an analysis of all kinds of personality is always considered to be urgent tasks. In this age children of a person adaptation and travelers directed to environment scientific research inspection looking for the latest

Key words: familiarity with the environment, the emotional psychological sphere of aesthetic education about nature and ecology, the most simple of information, the concept, thinking.

Мектепке чейинки курактагы балдардын жаратылыштын кооздугун, сулуулугун кабыл алуусу, аны курчап турган айлана-чөйрөгө байланыштуу өнүгөт. Мектепке чейинки таалим-тарбиянын негизги максаты, ар-тараптан өнүккөн, айлана-чөйрөдөгү кубулуштар, мамилелер жөнүндө түшүнүктөрү бар, улууларды сыйлаган, досчулук жана жолдошчулукту урматтаган инсанды калыптандыруу, балдарды тарбиялоодогу эң негизги каражат болуп оюн эсептелет. Акыл тарбиясы эрте жаш курактан башталып, балдардын айлана-чөйрөдөгү жашоо-тиричилик жөнүндөгү алгачкы түшүнүктөрүн калыптандырат. Мамилелешүү жана таанып-билүүнүн каражаты болгон кеп үлгүлөрүн үйрөнүп, ар тараптуу тажрыйбага ээ боло башташат. Балдар бакчаларында атайы балдардын жаш өзгөчөлүктөрүнө

ылайык түзүлгөн «Мектепке чейинки курактагы балдарды тарбиялоо» программасы боюнча окуу-тарбия аракеттери иш жүзүнө ашырылат. (Балдар ар тараптуу түшүнүктөрдү өздөштүрүшөт)[5]. Балдарды айлана-чөйрө менен тааныштыруу эстетикалык экологиялык тарбияга багытталат. Ал эми эстетикалык экологиялык тарбиянын негизги компонентине эмоционалдык-психологиялык маанай, жаратылыш жөнүндөгү эстетикалык билимдери, экология жөнүндөгү эң жөнөкөй маалыматтар, түшүнүктөр, ой жүгүртүүлөр, өз чыгармачылыктарында (оюн иш-аракеттеринде, бири-бири менен мамилелешүүлөрүндө, жүрүм-турумдарында) жаратылышты эстетикалык экологиялык жактан чагылдыруулары кирет [1, 2]. Жогоруда санап өткөн эстетикалык-экологиялык тарбиянын компоненттери ийгиликтүү ишке ашуусу үчүн балдардын психологиялык өзгөчөлүктөрүн психолого-педагогикалык өзгөчөлүктөрүн эске алуу зарыл.

Балдар тарабынан курчап турган нерселерди өздөштүрүүнүн маанилүү фактору болуп, аларды коомдук-маанилүү окуяларга катыштыруу, чоңдорго жардам берүү, майрамдарга даярдык, балдарды кызыктырган тапшырмаларды берүү болуп саналат. Балдарды өздөрү байкаган нерселерин салыштырууга, айлана-чөйрөнүн сулуулугун көрө билүүгө жана жаратылыштын кооздугун сүйүүгө, көргөн билгендери боюнча терең чыгармачылык менен ой жүгүртүүлөрүнө педагогдор багыт берүүлөрү зарыл.

Айлана-чөйрө менен тааныштыруу өз ара байланышта болгон эки бөлүктөн турат:

- коомдук жашоонун кубулуштары менен жана предметтер менен таанышуудан;
- жаратылыш жөнүндөгү элестөөлөрдү калыптандыруудан.

Мындай таанышуулар бакчада окулуп жаткан предметтер (дене тарбия, сөз өстүрүү, көркөм адабият ж.б.) аркылуу, ошондой эле экскурсия, сейилдөөлөрдө, оюн иш-аракеттеринде, аңгемелешүүлөрдө, педагогдун көркөм чыгармаларды, аңгемелерди окуп берүүсүндө жүргүзүлөт. Булл жерде балдардын эске тутуулары, элестөөлөрү, чыгармачылык ой жүгүртүүлөрү өнүгүп калыптанат[6].

Мектепке чейинки мекемелерде айлана-чөйрө менен тааныштыруу системалуу жүргүзүлсө - балдардын акыл-сезимдеринин өнүгүшүнө жана аларды мектепте окууга ийгиликтүү даярдоого чоң көмөк көрсөтөт[5].

Мектепке чейинки курактагы балдардын инсандык өнүгүүлөрү, атап айтканда, инсандык негизги сапаттардан болгон эмоционалдык мотивдүүлүктөрдүн, психологиялык жаңылануулар (таануу процесстериндеги кабыл алуу, көңүл буруу, эс, ойлоо, тил, индивидуалдыктын пайда болушу) калыптанышы, алардын психологиялык өзгөчөлүктөрүнүн негизин түзөт. Демек, бул жагынан алып караганда, мектепке чейинки курактагы балдардын инсандык калыптануусунда мотивдердин өнүгүү (билим, билүү, ыктарды таанып билүүлөрү, өзүнө болгон ишенимдери, ийгиликтери, натыйжалары, өзүн-өзү баалоолору, өзүнүн жетишкендиктерин жарыялоо, жөндөмдүүлүктөрү, чыгармачылык иш-аракеттери, мамилелешүү мотивдери) процесси жүрөт[3, 4]. Бул курактагы балдар кээ бир нравалык нормаларды жетектеп, аң-сезимдүү аракеттерге жөндөмдүү болот. Мамилелешүү, байкоо жана чоңдорду тууроо процесстери күчтүү. Мектепке чейинки курактагы балдардын жүрүм-турумдарын баалоолору маанилүү жана зарыл. Мында сюжеттүү-ролдук оюндардын мааниси өзгөчө маанилүү. Оюн процесси аркылуу белгилүү бир нравалык көз караштары калыптанат. Мектепке чейинки курактагы балдардын негизги иш-аракети – булл оюн иш-аракети болуп саналат.

- балдар айлана-чөйрөдөн көргөн нерселерин оюн процессинде чагылдырат;

- оюн аркылуу бала дүйнөнү таанып билет, бири-бири менен мамилелешет, чыгармачылык талаптарды аткарганды үйрөнөт, таанып билүүлөрү кеңейет;

- оюн ой жүгүртүүнүн, элестетүүнүн, кыялдануунун өнүгүүсүн жөнгө салат, оюн аркылуу балдар ортосундагы өз ара түшүнүшүүлөр калыптанат, алардын социалдык-эмоционалдык сезимдери өнүгөт;

- оюн аркылуу өзүн-өзү таануу, өзүн-өзү баалоо, өзүн-өзү тарбиялоонун элементтери, мүнөз белгилери калыптанат;

- оюн аркылуу баланын шыгы, кызыгуулары жаралып, жөндөмдүүлүктөрү калыптанат.

Бул куракта балдардын бир нерсеге болгон умтулуулары, ийгиликке жетишүү муктаждыктар байкалып, максат багыттуу умтулуулар, өз алдынчалык, жоопкерчиликтүүлүк сезимдери пайда болот. Оюн процессине эле эмес реалдуу турмушка болгон катыштары аныктала баштайт. Жүрүм-турумдарында нравалык аң-сезимдүү аракеттер калыптана баштайт. Кандай жүрүм-турумдар туура же туура эмес экендигин анализдей башташат[1, 2]. Мектепке чейинки курактагы балдардын инсандык сапаттардан болгон өздүк аң-сезимдери, жүрүм-турумундагы эрк сапаттары (көз каранды эместик, өжөрлүк, өз алдынчалык, максат багыттуулук), өзүнүн башкаларга, айлана-чөйрөгө карата болгон мамилелеринин системасы

өнүгө баштайт. Бул курактагы балдар өзүнүн айлана-чөйрөсүндө болуп жаткан окуяларга, кырдаалдарга карата өзалдынча анализ жүргүзүп, койгон максатына жараша өзү жоопкерчиликти ала баштайт. Өзүн чоң адам катары көрсөтүп, чоң адамдардын оң сапаттарын тууроо аракетинде болот. Инсандагы эң негизги сапаттардан болгон демилгелүүлүк, эрк, көз карандысыздык, өз алдынчалык (оюн иш-аракеттеринде эле эмес, турмушта да) сыяктуу касиеттер мүнөздө калыптана баштайт.

Мектепке чейинки курактагы балдар башкалар менен өз ара аралашууда жүрүм-турумдун эрежелерин жана нормаларын өздөштүрүшүп, жекече мамиле түзүүнү үйрөнө башташат. Бул курактагы балдар оюн процессинде болобу, окуу, эмгектенүү же мамилелешүү процессинде болобу өзүнүн ийгиликтерин, ишке ашпай калган иштерин туура баалоого жөндөмдүү. Балдардын эмоционалдык – психологиялык жактан, интеллектуалдык - чыгармачылык жана таанып билүү ишмердүүлүктөрүндө инсандык сапаттарынын калыптануусу абдан зарыл.

Мектепке чейинки курактагы балдардын кээ бир психологиялык мүнөздөмөсүнө токтолсок, эстетикалык-экологиялык жактан тарбиялоодо төмөндөгүдөй психологиялык өзгөчөлүктөргө өзгөчө көңүл бурарын: эмоциясынын активдүүлүгү жана ырааттуулугу, сезимдеринин так чагылдырылышы; байкагычтыгы, салыштыруусу, жалпылоосу, алардын өз ара байланыштарын көрө билүүсү, көңүл буруусунун туруктуулугу; кабыл алуусунун курчтугу, өз оюн логикалык жактан туура айтып берүүсү, туура баалоосу, көрсөтмөлүү-образдуу ой жүгүртүүсүнүн негизинде таанып билүүлөрү калыптанат; адабияттардын көркөмдүүлүгү, ар кандай жанрдагы өзгөчөлүктөр, көркөм чыгармачылыкка болгон активдүүлүк жана жөндөмдүүлүк; оюн иш-аракетиндеги ролдорго болгон кызыгуусу, анын ар түрдүүлүгү, мазмунунун байлыгы, чыгармачылыгы, кыялдануусу, фантазиясы; активдүүлүгү, демилгелүүлүгү, өз ара уюштургучтугу, иш-аракет маданияты, өзүн-өзү контролдоосу, мамилелешүүгө болгон муктаждыгы, өз эркин башкара билүүсү, топто башкалардын оюу менен эсептешип ынтымакташуусу; эмгекчилдик, эмгекти сыйлоо, анын жыйынтыгын көрө билүү; нравалык принциптердин, жүрүм-турум нормаларынын калыптанышы зарыл.

Табиятты психолого-педагогикалык жактан кабыл алууда, аны эстетикалык жактан таанууда жана түшүнүүдө эмоционалдык факторлордун ролу зор. Жаратылышты эстетикалык жактан кабыл алууда эстетикалык максат багыттуулук жана кабыл алуунун бүтүндүгү же жаратылыштын кубулуштарын эстетикалык баалуулук катары түшүнүү зарыл [7].

Мектепке чейинки курактагы балдар жаратылыштын мазмунун, анын эстетикалык кооздугун, алар үчүн ой толгоп, эмоционалдык оң мамилелерин өстүрүү зарыл. Балдарды айлана-чөйрө менен тааныштыруудагы негизги максат балдардын эмоционалдык эстетикалык сезимдеринде кооздукту,

сулуулукту көрө билүү, баалай билүү, аны сүйүү билүү түшүнүктөрүн өнүктүрүү. Ал үчүн алардын таанып билүү тажрыйбаларын өстүрүп, жаратылышка болгон кызыгууларын ойготуу; тарбияны жаратылыштын сулуулугун сүйүүгө багыттоо, жаратылыш менен адамдардын ортосундагы байланыш гармониясын экологиялык кырдаалдардын өз ара таасирлерин жана шарттарын түшүндүрүү, баланын эстетикалык кабыл алуусунун көркөмдүүлүгүн, жаратылышка болгон кызыгууларын педагог эстетикалык экологиялык багытка туура багыттоосу керек. Бул процесс угуу, көрүү сезимдеринин өнүгүүсү менен эстетикалык жактан ой толгоолорун өнүктүрүп, жаратылыштын эстетикалык жагына көңүл буруп, эстетикалык өзгөчөлүктөрүнө, жаратылыштын эстетикалык «образынын» бүтүндүүлүк касиетин түшүндүрүү зарыл.

Балдардын жаратылыш жөнүндөгү билимдери алгач туюу жана кабыл алуу процесстери аркылуу эстетикалык образды жаратышат, андан кийин аң-сезимдеринде эстетикалык элестерди жана түшүнүктөрдү кайрадан иштеп чыгып, эсине сактайт. Бул билимдер жаратылышта уюштурулат. Жаратылыш жөнүндөгү элементардык билимдери, эстетикалык кабыл алуулары ушул куракта өнүгө баштайт. Жаратылыштын сулуулугу жөнүндөгү билимдерди баланын аң-сезимине жеткирүү зарыл.

Мектепке чейинки курактагы балдар жаратылыш кубулуштарынын элементардык түрлөрү белгилүү. Алар: жамгыр, кар, жыл мезгилдери, күндүн ачыктыгы, бүркөктүгү ж.б. Балдар күн бүркөлсө жамгыр жаарын, күн ысык болгондо гүлдөр чыгаарын, жалбырактын түзүлүшү, куштардын үнү ж.б. билишет. Жаратылыштын экологиялык баланстары жөнүндө түшүнүктөрү бар. Ошондой болсо да

балдардын жаратылыш жөнүндө көбүрөөк билүүлөрүнө жаратылышка такай байкоо жүргүзүүлөрү, жаратылыш жөнүндөгү адабий чыгармалар, фольклор, мульт фильмдер, кинолор түрткү берет. Эң негизгиси жаратылыш жөнүндө ой жүгүртүүлөрүн өстүрүү керек.

Табияттын көркөм чагылдырылышы балдардын кызыгуусун гана арттырбастан, эстетикалык таанып билүүлөрүн өстүрүп, жаратылыштын кооздуулугун, сулуулугун көрө билүүгө үндөйт. Ошодуктан баланы искусство аркылуу өз оюн, сезимин терең түшүнүүгө, эмоционалдык-чыгармачылык маанайын колдоого, жаратылыштагы сулуулукту көрө билүүгө, алар үчүн сүйүнүп кубанууга, ой толгоого багытташыбыз керек [1, 2].

Мектепке чейинки курактагы балдарды инсан болуп калыптануусунда айлана-чөйрө менен танышунун психологиялык педагогикалык аспектин эсепке алуу зарыл. Мында балдардын жаш курак өзгөчөлүктөрүнүн мааниси зор.

Адабияттар:

1. Жумалиева Ж.М. Жаш курак психологиясы. – Б., 1999.
2. Кудабаяева Г.Б. Адам психологиясы. –Б.: 2001.
3. Кудабаяева Г.Б. Жалпы психология. –Б.: 2011.
4. Кудабаяева Г.Б., Ажибаева А.Ж. Педагогикалык психология. –Б.: 2001.
5. Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. Кыргыз педагогикасы (энциклопедиялык окуу куралы). - Б.: 2004.
6. «Наристе» балдарды мектепке даярдоо программасына усулдук сунуштар. – Б.: 2015. 40-б.
7. Словарь «Эстетика» 49-50-б.
8. Эльконин Д.Б. Детская психология: Учебное пособие / Ред. -сост. Б.Д. Эльконин. М., 2008. – 384 с.

Рецензент: к.п.н., доцент Ажибаева А.Ж.